

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΛΑΩΝ¹

Μαριάνθη Καπλάνογλου
Λέκτορας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Εκ πρώτης όψεως ο χρόνος, και κυρίως το πέρασμά του, φαίνεται να καταργείται σε ορισμένα είδη της προφορικής παράδοσης, ιδίως στο παραμύθι. Με τη φράση «Μια φορά κι έναν καιρό», ο αφηγητής μεταφέρει τους ακροατές του σ' έναν απροσδιόριστο χώρο και χρόνο, ενώ με την καταληκτική φράση «Μήτε εγώ ήμουν εκεί, μήτε εσείς να το πιστέψετε», διαψεύδει την αλήθεια της ιστορίας του. Επιπλέον, στο πλαίσιο της πλοκής, η φυσική φθορά ή ο θάνατος, που θα αποτελούσε μαρτυρία για το πέρασμα του χρόνου, δεν αγγίζει τους παραμυθιακούς ήρωες. Το περπάτημα που λιώνει σαράντα ζευγάρια σιδερένια παπούτσια, το θάμμο σ' ένα λάκκο, το μαρμάρωμα, ο μακρόχρονος ύπνος ή το μακρόχρονο ξενύχτι είναι δοκιμασίες στη μυητική πορεία του ήρωα, οι οποίες όμως δεν αλλάζουν τη σωματική του εμφάνιση². Ο θάνατος αναιρείται με το αθάνατο νερό. *Ωστόσο οι έννοιες του χρόνου, του θανάτου, της μοίρας ή της τύχης δεν απουσιάζουν από το παραμύθι*³. Εισάγονται με ποικίλους τρόπους στο παραμυθιακό σύμπαν, συχνά μάλιστα προσωποποιημένες.

Η συνάντηση του ανθρώπου με προσωποποιημένες υποδιαίρεσεις του χρόνου αποτελεί γνωστό θέμα στην προφορική παράδοση των βαλκανικών λαών. Εντάσσεται σε διαφορετικά αφηγηματικά είδη, όπως το παραμύθι, η παράδοση και η παροιμία, και συνδέεται με αντίστοιχες εθμικές ενέργειες, δημιουργώντας συλλογικές αναπαραστάσεις που εκφράζουν και διαμορφώνουν τις παραδοσιακές νοσηπιές.

Από αυτή τη μακριά και πλούσια αφηγηματική παράδοση θα εξετάσουμε δύο ομάδες διηγήσεων:

1. Τις δημοσιευμένες και αδημοσίευτες παραλλαγές του παραμυθιού «Οι δύο γριές και οι δώδεκα μήνες» (ΑΤ *480)⁴, με τις οποίες ασχολήθηκα στον Κατάλογο των Ελληνικών Παραμυθιών από το Αρχείο του Γ. Α. Μεγα⁵. Τα παραμύθια αυτά εξετάζονται σε σχέση με βαλκανικά τους παράλληλα, αλλά και τις διαδεδομένες στα Βαλκάνια δοξασίες και εθμικές ενέργειες, οι οποίες αφορούν το πρόσωπο της γριάς.

2. Μια ομάδα ελληνικών παραμυθιών που ανήκουν στον παραμυθιακό τύπο ΑΤ 304: «Ο κυνηγός»⁶ και περιλαμβάνουν το επεισόδιο της

συνάντησης του ήρωα με το πρόσωπο που κυβερνά τη μέρα και τη νύχτα. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην πρώτη καταγραμμένη παραλλαγή του παραμυθιού αυτού σε ένα περιηγητικό κείμενο του 1843.

Οι δώδεκα μήνες, με τη μορφή συνήθως παλληκαριών, αποτελούν γνωστές παραμυθιακές μορφές στην ελληνική παράδοση. Στο ευρέως διαδεδομένο στον ελλαδικό χώρο παραμύθι «Οι δύο γριές και οι δώδεκα μήνες», μια φτωχή γριά ανεβαίνει στο βουνό για να μαζέψει ξύλα (χόρτα) ή να βρει φως για να γενέσει. Για να γλυτώσει από τη βροχή καταφεύγει σε μια σπηλιά, όπου κάθονται οι δώδεκα μήνες γύρω από μια φωτιά. Τη ρωτούν τη γνώμη της γι' αυτούς και εκείνη τους επαινεί όλους. Την ανταμείβουν με δώρα, συνήθως φλουριά. Μια κακή γριά, που μαθαίνει το μυστικό, συναντά κι αυτή τους μήνες αλλά τους κατηγορεί όλους κι εκείνη, για να την τιμωρήσουν, της δίνουν ένα σκαούλι με φίδια που την κατασπαράζουν.

Οι ελληνικές παραλλαγές του παραμυθιού κατατάσσονται στον παραμυθιακό τύπο ΑΤ 480 του διεθνούς καταλόγου, ως ελληνικές οικότυ-

πος (ΑΤ *480). Ο παραμυθιακός τύπος ΑΤ 480: «The Spinning Women by the Spring. The Kind and the Unkind Girls» (Οι γνέστρες στο πηγάδι, ή Το καλό και το κακό κορίτσι) ανήκει στο μεγάλο κύκλο των παραμυθιών με θέμα την κόρη που καταδικάζεται από τη μητέρα της, και αποστέλλει ένα από τα δημοφιλέστερα παραμύθια της προφορικής παράδοσης που συναντάται σχεδόν σε όλο τον κόσμο. Το ελληνικό παραμύθι που περιγράψαμε, με πανελλήνια διάδοση, διαφέρει από το σχήμα που παρουσιάζει ο διεθνής κατάλογος, τόσο στο πρωταγωνιστικό πρόσωπο, το οποίο συνήθως είναι γριά αντί για κορίτσι, όσο και στη δομή και την ανάπτυξη της ίδιας της αφήγησης, ώστε ο Γεώργιος Μέγας να το θεωρεί ελληνικό οικότυπο (ΑΤ *480).

Οι δώδεκα μήνες εμφανίζονται και σε παραλλαγές του παραμυθιού κυρίως από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη (η παλαιότερη γνωστή καταγραφή του χρονολογείται στον 14ο αιώνα)⁸. Μόνο που και εδώ πρόκειται συνήθως για ένα κορίτσι που στέλνεται από τη μητέρα του να μαζέψει φράουλες το καταχείμωνο, χάνεται, και τυχαίως συναντά τους μήνες από τους οποίους και δέχεται βοήθεια⁹. Διαπιστώνουμε λοιπόν την ιδιαιτερότητα των ελληνικών παραλλαγών, οι οποίες, σε μια αναγνωρίσιμη τοπική ανάπτυξη του παραμυθιού, συνδέουν τους μήνες με το πρόσωπο της γριάς.

Οι αφηγητές των ελληνικών παραμυθιών δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο επεισόδιο της συνάντησης αυτής και συχνά το αναπτύσσουν διεξοδικά. Οι μήνες αναφέρονται με τα ονόματά που περιγράφουν τις γεωργικές τους απασχολήσεις ή αναφέρονται στον σπουδαιότερο άγιο που η γιορτή του πέφτει στη διάρκεια του συγκεκριμένου μήνα. Οι έπαινοι της καλής γριάς και οι κατηγορίες της κακής συνδέονται ένα πολύχρωμο μωσαϊκό των αγροτικών προϊόντων¹⁰ και εργασιών, των εθίμων και των συνθηθειών της αγροτικής ζωής καθώς και των δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος στη σχέση συνεχούς εξάρτησης και αντιπαράθεσης με τα φυσικά στοιχεία. Οι μήνες, ως προσωποποιημένες υποδιάρσεις του χρόνου, είναι δυνάμεις που εξεμεινώνονται ή θμύνονται, ανάλογα με τη συμπεριφορά του ανθρώπου.

Έτσι, για την καλή γριά, οι χειμωνιάτικοι μήνες κάνουν καλό γιατί με το κρύο ψοφούν οι ψείρες, που βλάπτουν τα γεννήματα, και τα σκουλήκια, που βλάπτουν τα σπαρτά¹¹· οι ανοιξιάτικοι μήνες με τις γιορτές τους χαρίζουν σε όλους χαρά και φέρνουν τα λουλούδια και τη Λαμπρή, ενώ με τη βροχή μεστώνουν τα χωράφια· τους καλοκαιρινούς μήνες γίνεται το θέρισμα και το αλώνισμα, μαζεύουμε τα σύκα και τα σταφύλια, ενώ οι φθινοπωρινοί μήνες με τα πρωτοβρόχια γεμίζουν τις σπέρνες με νερό και γίνονται οι σπορές και τα χοιροσφάγια. Οι μήνες επαίνονται ένας ένας χωριστά, σε ομάδες, ή όλοι μαζί. Όπως αναφέρεται σε μηλική παραλλαγή, «έτσι παιδιά μου αν δεν κάμουμε και τις κακές, τους οι μισοί μήνες, δεν θα μπορούσαμε κι οι άλλοι μισοί να



Τοιχογραφία του Παγιώνη από την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στο Νεώφυτο Πηλίου, που χρονολογείται στις αρχές του 19ου αι., δίνει με αναπαράσταση των τεσσάρων εποχών σε συνδυασμό με τις αγροτικές εργασίες και τα προϊόντα τους. Το φθινοπωρό συμβολίζει ένας γενειοφόρος άνδρας που κρατά ένα τομαρί σταφυλι δοκιμάζοντάς το, ενώ δίπλα του, σε ένα δοχείο, υπάρχει το αποτέλεσμα της συγκομιδής του. Από το βιβλίο του Κίτσου Α. Μακρή, *Λιονταριές Γυρφοφύ, εκδ. Μέλισσας*.

κάμουμε τις καλές τους. Όλοι, το λοιπόν, οι μήνες είναι καλοί και παράκαλοι, κι ας έχουν όλοι τους την ευχή μου»¹¹.

Αντίθετα, η κακή γριά κατηγορεί τους χειμερινούς μήνες για τα κρύα τους, που δεν αφήνουν τους ανθρώπους να ξεμυτίσουν από το σπίτι, το Μάρτη γιατί είναι πεντάγνημος και παλουκοκαύτης, τους καλοκαιρινούς μήνες για τη ζέση και την κούραση που φέρνει η δουλειά στα χωράφια, ενώ ο Νοέμβριος ξεθεώνει τους ανθρώπους στο ζευγάρισμα και ο Δεκέμβριος κάνει τα σπίτια να στάζουν από τις πολλές βροχές. Σε ορισμένες παραλλαγές οι κατηγορίες της γριάς επικεντρώνονται στο Μάρτη.

Οι αφηγητές βρίσκουν την ευκαιρία να εντάξουν στην παραμυθιακή πλοκή λεπτομέρειες από την καθημερινή ζωή και να περιγράφουν τον κύκλο των γεωργικών τους εργασιών, παρουσιάζοντας τα καλά και τα κακά του αγροτικού βίου μέσα από τις αντίθετες οπτικές της καλής και της κακής γριάς¹². Αν και πρόκειται για αφήγηση με ηθικό μήνυμα, όπου ο καλός ανταμειβεται και ο κακός τιμωρείται, οπωσδήποτε το παραμύθι αυτό εκφράζει και τη συνείδηση του αφηγητή και των ακροατών για τις δύο αντίθετες όψεις

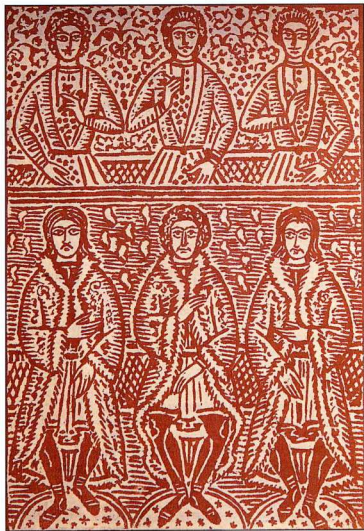
Εικόνα των Φίτη Κόνταγκου και Ράλλη Κοφίδη για το παραμύθι «Οι δώδεκα μήνες», από τον τόμο *Ελληνικά Παραμύθια*, εκλογή Γ.Α. Μέγα, εκδ. Εστία.

της αγροτικής ζωής.

Ο χρόνος στο παραμύθι των δώδεκα μηνών μετρείται όχι τόσο σύμφωνα με το τυπικό ημερολόγιο, όσο με τις εργασίες, τα αντίστοιχα προϊόντα και τις γιορτές που τιμιάζουν στις διάφορες εποχές: τη σπορά, το θέρος, τη συγκομιδή, το λαϊκό εορτολόγιο, δηλαδή τις σταθερές του αγροτικού βίου. Ο χρόνος συγκεκριμενοποιείται, και μέσα από τις σημαντικότερες ανθρώπινες δραστηριότητες στον κύκλο του έτους *κατασκευάζεται ένα επαναλαμβανόμενο, σχεδόν στατικό παρόν*. Με αυτόν τον τρόπο, στον ομοιομορφα αόριστο χρόνο του παραμυθιού εντάσσεται ο ανθρώπινος χρόνος, η βιωμένη εμπειρία της αγροτικής ζωής και του αγροτικού πολιτισμού, που οργανώνεται γύρω από ομοιομορφα επαναλαμβανόμενα γεγονότα και δραστηριότητες κατά τη ροή των δώδεκα μηνών.

Μέσα από τις διαφορές που παρουσιάζει η αφηγηματική παράδοση του ΑΤ*480, τόσο στο πρωταγωνιστικό πρόσωπο — δεν είναι πια ένα κορίτσι που καταδιώκεται από τη μητριά του, αλλά μια γριά που αναζητά κάτι σε αφιλόεστες καιρικές συνθήκες— όσο και στην ανάπτυξη της πλοκής, τα ελληνικά παραμύθια απομακρύνονται, κατά τη γνώμη μου, από τον παραμυθιακό τύπο ΑΤ 480, και προσεγγίζουν έτσι μια διαφορετική θεματολογία. Η θεματολογία αυτή εκφράζεται στις γνωστές ανά τα Βαλκάνια διηγήσεις, δοξασίες και τα έθιμα, που έχουν ως κεντρικό ήρωα μια γριά στη χρονική μεταβατική περίοδο μεταξύ του χειμώνα και της άνοιξης. Ιδιαίτερα μια παράδοση με μεγάλη διάδοση στον ελλαδικό χώρο είναι αυτή που αναφέρεται σε μια γριά και στο Μάρτη.

Ο γενικός τύπος της παράδοσης παρουσιάζει μια γριά τοσιάνισσα, η οποία την τελευταία μέρα του Μάρτη, πιστεύοντας ότι πέρασε πια το κρύο, τον κοροϊδεύει λέγοντας: «Πρί-τη Μάρτη, τα ξεχείμασα το κατσικάκια μου». Ο Μάρτης, οργισμένος, δανειζεται δύο μέρες από το Φλεβάρη, που μένει έτσι κουτσός, και κάνει τόσο κρύο που η γριά παγώνει και απολιθώνεται μαζί με το κοπάδι της¹³. Σε άλλες παραλλαγές,



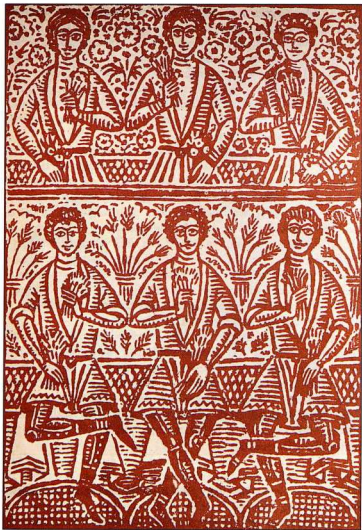
για να γλυτώσει, κρύβεται κάτω από το καζάνι που έπηξε το τυρί, γι' αυτό και η παροιμία «Ο Μάρτης έβαλε τη γριά κάτω από το καζάνι», για το δυνατό ψύχος των τελευταίων μερών του Μαρτίου¹⁴. Οι αφηγήσεις αυτές έχουν κομικό τόνο — κάτι που φαίνεται και στο ύφος των αφηγητών όταν τις διηγούνται. Την κωμική αυτή πλευρά της ιστορίας δείχνουν και οι παραδόσεις για τη γριά, που της τάζουν ότι θα την παντρεύουν αν περάσει τις νύχτες του Μάρτη στο ύπαιθρο: με αποτέλεσμα ήταν να ξεπαγιάσει.

Σε αφήγηση που κατέγραψα πρόσφατα στο Αρτεσιανό Καρδίτσας, η αφηγήτρια συσχετίζει ακόμα περισσότερο το παραμύθι με την παράδοση: μια γριά πανιεύει όλους τους μήνες και κατηγορεί μόνο το Μάρτη — «όλοι οι μήνες καλοί είναι, τρώνε κρέας, μόνο ο Μάρτης τρώει κόκκαλα». Ο Μάρτης, στη συνέχεια, την πα-

γώνει και σήμερα φαίνεται απολιθωμένη με το κοπάδι της σε πλαγιά του Ολύμπου. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας δείχνουν και σήμερα τη γριά με το κοπάδι της, το μαντήρι της και το καζάνι της, σε σχηματισμούς βρόχων. Μαντρία και Φούνοι της Γριάς υπάρχουν σε πολλά μέρη της Ελλάδας και της Βαλκανικής εν γένει.

Πρόκειται για αιτιολογικές διηγήσεις, οι οποίες ερμηνεύουν τις κλιματολογικές αλλαγές που παρατηρούνται κατά τη μεταβατική χρονική περίοδο από το χειμώνα στην άνοιξη. Οι μήνες εδώ συνδέονται με την ευετηρία και με την αφθονία των κοπαδιών. Η κοροϊδευτική στάση της γριάς απέναντι στο Μάρτη δείχνει την άρνηση της να αναγνωρίσει την ανωτερότητα των μηνών στη ρύθμιση του καιρού¹⁵, και επομένως στην ευδωμή των ανθρώπινων εργασιών.

Η ιστορία αυτή δεν υπάρ-



χει μόνο ως αφηγηματικό θέμα, αλλά έχει οδηγήσει και σε ανάλογες εθμικές συμπεριφορές. Σε τοποθεσία της Χίου υπάρχει σπήλαιο που ονομάζεται "Φούρνος της Γριάς". Σύμφωνα με την παράδοση, εκεί κατέφυγε η γριά όταν τα πρόβατά της παγώσανε. Μάζεψε όλα τα παλούκια τους και τα άναψε, με όταν τελειώσαν, πέθανε. Μένει ακόμα στο σπήλαιο στοιχειωμένη, και όποιος περάσει πρέπει να ρίξει ένα ξύλο μέσα στο σπήλαιο αυτό για να τη ζεστάνει¹⁶.

Σε σχέση με τις παραπάνω παραδόσεις, σε κάποιες περιπτώσεις της Βαλκανικής οι τελευταίες μερες του Μαρτίου ή του Φεβρουαρίου ή οι πρώτες του Απριλίου ονομάζονται «μέρες της γριάς». Σύμφωνα με παράδοση των Ελλήνων του Πόντου, την κακοκαρία των τελευταίων ημερών του Μαρτίου την ονομάζουν «οι μόρες της γριάς»¹⁷.

Το πρόσωπο της Μπάμπας αποτελεί εξάλλου σημαντικό στοιχείο των ευετηρικών δρωμένων, που τελούνται κυρίως στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα στη μεταβατική χρονική περίοδο από τα Χριστούγεννα έως τις Απόκριες. Στους σλαβικούς λαούς το πρόσωπο της γριάς σχετίστηκε και με έθιμα για το συμβολικό διωγμό του χειμώνα, όπου ο χειμώνας προσωποποιούνταν ως γριά¹⁸.

Είναι πιθανό, λοιπόν, η ευρύτατη διάδοση, όχι μόνο στους Έλληνες αλλά και σε άλλους Βαλκανικούς λαούς, παραδόσεων και εθμικών δρωμένων κατά τη μεταβατική περίοδο από το χειμώνα στην άνοιξη, με πρωταγωνίστρια τη γριά, πρόσωπο που εμπεριέχει με πολλαπλούς, ακόμα και αντιθέτους, συμβολισμούς, να έχει σχέση με τη διαμόρφωση στον ελλαδικό χώρο του παραμυθιού «Οι δυο γριές και οι δώδεκα μήνες». Το παραμύθι αυτό εισάγει

το πρόσωπο της γριάς αντί της συνθησιμένης στις άλλες χώρες νεαρής ηρωίδας που κατατρέχεται από τη μητριά της¹⁹.

Μια διαφορετική αντιπαράθεση του ανθρώπου με το χρόνο περιλαμβάνεται σε ορισμένες παραλλαγές του παραμυθιακού τύπου AT 304. Στα παραμύθια αυτά ο ήρωας, φυλάγοντας το λείψανο ή τον τάφο του πατέρα του, σκοτώνει στη διάρκεια της νύχτας τα θηρία τα οποία του επιτίθενται, και στη συνέχεια φεύγει για να βρει φωτιά για το καντήλι του πατέρα του, που έχει σβήσει. Στο δρόμο συναντά μια γριά (αλλού δύο γριές ή ένα γέρο). Εκείνη έχει στην κατοχή της δύο κουβάρια, ένα μαύρο κι ένα άσπρο, που τα τυλίγει διαδοχικά φέρνοντας το σκοτάδι και το φως. Τη στιγμή της συνάντησης τυλίγει το κουβάρι της νύχτας για να εξημερώσει. Ο ήρωας της λέει να μην τελειώσει το κουβάρι για να καθυστερήσει τον ερχομό της μέρας, και όταν εκείνη αρνείται τη δίνει και της παίρνει τα δύο κουβάρια. Μόνο όταν τελειώσει τις περιπέτειές του ελευθερώνει στην επιστροφή τη γριά και της επιστρέφει τα κουβάρια για να συνεχίσει τη δουλειά της²⁰.

Στο επεισόδιο αυτό αναπτύσσεται η ιδέα ότι η μέρα και η νύχτα ακολουθούν η μια την άλλη μέσα από τη διαδικασία του τυλίγματος και του ξετυλίγματος ενός κουβαριού και ότι μια γριά τελειώνει τη νύχτα τυλίγοντας το μαύρο κουβάρι. Η γριά παρουσιάζεται, επομένως, ως πρόσωπο που κυβερνά το χρόνο, ενώ ορισμένες παραλλαγές εμφανίζουν στη θέση της την ίδια τη Νύχτα (ή τη μάνα της νύχτας). Σωστήποτε υποβάλλεται η ιδέα ότι η διαδοχή της μέρας και της νύχτας, επομένως και το πέρασμα του χρόνου, πραγματοποιείται μέσα από μια κυριολεκτικά χερσωναντική εργασία, δηλαδή μια δραστηριότητα την οποία ο ήρωας μπορεί να διακόψει. Ο χρόνος, όπως και η ανθρώπινη ζωή, είναι κουβάρι που τυλίγεται ή ξετυλίγεται. Ο ήρωας δένει τη γυναικία, για να μην εξημερώσει, και της αρπάζει τα κουβάρια. Αυτή η πράξη του επιτρέπει να σταματήσει το χρόνο, να γίνει με τη σειρά του κυρίαρχος του χρό-



Ο μήνας Νοέμβριος:
Το όργωμα και ο Τοξότης,
Τιπικό, 1346 (κωδ. 1199).
Άγιος Όρος,
Μονή Βατοπέδου
Βλ. Γ. Γαλιάρου,
Χειρογράφη Βυζαντινών
Χειρογράφων, Εκδοτική
Αθηνών, 1995, σφ. 218.

νου, και επομένως της ίδιας του της μοίρας.

Η πρώτη γνωστή καταγραφή αυτού του παραμυθιακού θεματός περιέχεται στο περιηγητικό κείμενο του J. A. Buchon, *La Grèce continentale et la Morée. Voyage, séjour et études historiques en 1840 et 1841*, το οποίο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1843. Ο περιηγητής δημοσιεύει στο χρονικό του, μεταφρασμένα στα Γαλλικά, τρία παραμύθια, που είχαν φτάσει στα χέρια του πιθανώς το 1824-25, προερχόμενα από τη Φαναριώτισσα αρχόντισσα Σεβαστίτσα Σούτσου. Τα παραμύθια είχε διηγηθεί στη Σούτσου, στην Κωνσταντινούπολη, μια γυναίκα από τη Χίο, η οποία ανήκε στο υπηρετικό προσωπικό των Σούτσων²¹.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι η αφορμή την οποία βρίσκει ο περιηγητής για να συμπεριλάβει το παράταιρο αυτό, σε σχέση με το υπόλοιπο χρονικό, υλικό. Υποστηρίζει ότι άκουσε ο ίδιος παραμύθια σ' ένα ρουμελιώτικο χάνι, όπου είχε καταφύγει μαζί με άλλους ταξιδιώτες για να προφυλαχτεί από μια ξαφνική μπόρα. Για να περάσει πιο γρήγορα η ώρα, άρχισε η αφήγηση παραμυθιών, μέχρι που η καταιγίδα σταμάτησε και ο καβέννας τράβηξε το δρόμο του.

Χωρίς να είμαστε σε θέση να ελέγξουμε αν το περιστατικό αυτό συνέβη, βλέπουμε ότι για τον Γάλλο περιηγητή η αφήγηση παρεμβάλλεται, για να περάσει πιο γρήγορα η ώρα, δηλαδή ως ένα μέσο επίτευξης του ίδιου του χρόνου. *Παραμύθια συνήθως λέγονταν όταν τελείωναν οι ασχολίες της μέρας και άρχιζε η νύχτα*, δίκλα στο σπτικό τζίκι, στα σπεροκαθίσματα στο καφενείο του χωριού, μέσα σε μια βάρκα ή σ' ένα

μαντρί στην πλαγιά ενός βουνού. Ο αφηγητής κρατά άγρυπνους τους ακροατές του, και μόνο όταν σταματά τους ελευθερώνει για τη νυχτερινή ανάπαυση. Παραμύθια λέγονταν και στα νηύτεια, όταν οι άνθρωποι ήθελαν να παρατείνουν τις δραστηριότητες της μέρας, να επιβραδύνουν το χρόνο. Ακριβώς όπως ο παραμυθιακός ήρωας γίνεται κύριος του χρόνου αρπάζοντας τα δύο κουβάρια της μέρας και της νύχτας, έτσι και ο αφηγητής χρησιμοποιεί την αφήγησή του ως μέσο επίτευξης ή επιβράδυνσης του ανθρώπινου χρόνου. Στο τόσο γνωστό παράδειγμα της Σχεραζάντ τίποτα δεν είναι πιο σοβαρό από την ίδια την πράξη της αφήγησης, αφού από αυτήν εξαρτάται η ζωή της²².

Τόσο το παραμύθι όσο και η ίδια η αφηγηματική διαδικασία είναι πεδία συνάντησης του ανθρώπου με το χρόνο. Οι διαφορετικού τύπου διηγήσεις της προφορικής παράδοσης, αλλά και η ίδια η τέχνη της αφήγησης, αποκαλύπτουν λοιπόν διαφορετικές αντιλήψεις για το χρόνο.

Οι αναπαραστάσεις των μηνών είναι γνωστές ως λογοτεχνικό και εικονογραφικό θέμα από το παρελθόν. Ωστόσο, στο πλαίσιο των διηγήσεων που εξετάσαμε, οι προσωποποιημένες υποδιαίρεσεις του χρόνου προσαρμόζονται και εξυπηρετούν την παραμυθιακή δράση, είναι και δρώντα παραμυθιακά πρόσωπα, όπως φαίνεται στην περίπτωση των δώδεκα μηνών ή του μαγικού κατόχου των κουβαριών της μέρας και της νύχτας. Το παραμύθι, λοιπόν, αν και φανταστική διήγηση, μεταφέρει τη βιωμένη εμπειρία, προσθαίει να οργανώσει και να ταξινομήσει τα στοι-

χεία της πραγματικότητας. Η αναμέτρηση του ανθρώπου με το χρόνο υπολογίζεται από πρακτικές ανάγκες και στοχεύει σε λύσεις πρακτικών προβλημάτων και δυσκολιών που του δημιουργούν οι συνθήκες της ζωής του. Η ευρύτερη διάδοση, ακόμα και στις μέρες μας, σύμφωνα με τις πρόσφατες καταγραφές, του παραμυθιού «Οι δύο γριές και οι δώδεκα μήνες» δείχνει τον τρόπο με τον οποίο η «κοινωνία» του παραμυθιού διαχειρίζεται την παράμετρο του χρόνου. Οι μήνες γίνονται οικείοι συναμιγνύτες του ανθρώπου, παρά την αυστηρότητα που δείχνουν προς την κακή γριά, που είναι η αυστηρότητα με την οποία το παραμύθι τιμωρεί τον αριστικό ήρωα. Κάθονται κυκλικά γύρω από μια φωτιά και προσκαλούν τον άνθρωπο, ο οποίος τους ανακάλυψε, να κάσει μαζί τους, να μπει κι αυτός στον κύκλο του χρόνου. Στο παραμύθι ο χρόνος μετρείται σύμφωνα με τα ανθρώπινα μέτρα, βιώνεται και υπάρχει μέσα από τις εργασίες και τις δραστηριότητες ενός αγροτικού ακόμα κόσμου.

Το παραμύθι «Οι δύο γριές και οι δώδεκα μήνες», που θεωρείται από τους μελετητές τοπική ανάπτυξη του AT 480, δεν φαίνεται τελικά να έχει μεγάλη σχέση με τη θεματολογία αυτού του παραμυθιακού τύπου. Αντίθετα, φαίνεται να συγγενεύει όχι με άλλα παραμύθια αλλά με τις σχετικές παραδόσεις της γριάς και του Μάρτι και τις ιδιαίτερα διαδομένες στο χώρο της Βαλκανικής δασκαίες και εθμικές ενέργειες, οι οποίες συνδέουν το πρόσωπο της γριάς με την επιθυμητή και προσδοκώμενη μετάβαση από το χειμώνα στην άνοιξη.

Το παραμύθι, μεταφέροντάς μας στο αλλού και στο άλλοτε, βρισκεί πρόποση να μιλήσει για το εδώ και το τώρα.

Σημειώσεις

1. Το παρόν κείμενο περιλαμβάνει και στοιχεία από παλαιότερες εργασίες μου για το χρόνο του παραμυθιού.
2. *It's an Old Man, The Fairy Tale as an Art and Journal of Man*, Indiana University Press (Bloomington 1984).
3. Για την παρούσα του θανάτου στο παραμύθι βλ. Μ. Γ. Μερκλίσις, «Η αυστηρή του παραμυθιού», *Επιθεώρηση Γλωσσικής Λογοτεχνίας*, 3 (1988), σσ. 20-32. Για το πρόσωπο της Τυχής βλ. Δ. Β. Οικονομίδης, «Η Τύχη ως την προορισμένη παράδοση του ελληνικού λαού», *Λογογραφία* 19 (1972), σσ. 3-26.
4. Στον Κατάλογο των Ελληνικών Παραμυθιών αναφέρονται 78 παραλλαγές. Ο αριθμός αυτός είναι ενδεικτικός μόνο της διάδοσης του παραμυθιού, καθώς η έρευνα φέρνει συνεχώς νέες παραλλαγές. Αρκετά να αναφέρω ότι σε κατηγορίες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια σε έρευνα του Γλωσσικού Αρχείου, συνειδητά βρέθηκαν δεκάδες παραλλαγές του παραμυθιού αυτού, που βρέθηκαν δεν συμπεριλαμβάνονται στον Κατάλογο.
5. Καπλάνογλου, Μαρλάνθη, «Παραμυθιακό τύπος AT 480, AT *480, AT 480B, AT 480C*, AT*480D, AT 480E*», στο έργο: Άννα Αγγελικούση - Άννη Μπριουκούνη, *Επιθεώρηση παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 302-499* (2 τόμοι), Γλωσσικό Αρχείο Ελληνικής Νεολογίας, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. (Αθήνα 1989), σσ. 913-958 (επιλογή βελ).
6. Βλ. την ανάλυση των ελληνικών παραλλαγών από την Άννα Αγγελικούση, «Παραμυθιακός τύπος AT 304: Ο κυνηγός», στο: Άννα Αγγελικούση - Άννη Μπριουκούνη, σσ. 90-141, Επίσης τα σχέδια του Γ. Α. Μήτση, «Σχέδια ως τα πρόσωπα και τα χαρακτηριστικά μορφωμάτων», *Λογογραφία* 1989, σσ. 476-477.
7. Aarne, Antti Thompson, *Sitt's The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, 2nd revised edn, F.F. Communications, no. 184. (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden, Academia Scientiarum Fennica 1961.)
8. Για το AT 480 υπάρχει η μονογραφία του Warren Roberts, *The Tale of the kind and the unkind girls. As. Th. 480 and Related tales* (Berlin 1958).
9. Προσοχή! αυτού του θέματος έχουμε και σε παραλλαγή από τη Β. Ελλάδα, που αφορά όμως νύφη με θέμα την πεθερά.
10. Η ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται στις σοδείες, τα αγροτικά πρόσωπα και τους καρπούς φαίνεται και στη σύνδεση τους με πολλούς εθμικούς στίχους και αβήματα της λαϊκής λαογραφίας βλ. Αικατερίνη Ν. Γεωργίου, «Αβήματα (στηρικτικά και εστιαστικά) στη νεοελληνική εθνομολογία», *Λογογραφία* AZe (1993-94), σσ. 61-80.
11. Βάρος, Ζωρζιόν, *Παραμύθια της Μήλου* (Αθήνα 1985).

12. Για την οικολογική διάσταση του παραμυθιού βλ. Δ. Λουκάτος, «Le conte des douze mois, et ses particularités écologiques en Grèce», *Λογογραφία* Aπρ. 66 (1985-87), σσ. 72-84. Επίσης, η παρατήρηση του Κώστα Σαλαβαζάρη για τη νεώτερη παραλλαγή του παραμυθιού που δημιουργήθηκε στα περίοδοι Νεοελληνικά Ε.Ι.Ε. σσ. 48-51.
13. Για μια διαφοροποιημένη αντίληψη της ιστορίας στη Δυσεκάνη του βλ. Μαρλάνθη Καπλάνογλου, «Ο άνθρωπος και ο χρόνος: η γριά και οι μήνες στη δυσεκάνη/ση λίανη παράδοση», *Πρακτικά Επιστημονικών Διαπραγματεύσεων για το 30 χρόνο της ενομοθέτησης της Δυσεκάνης* (Πάρος 1989), σσ. 84-94.
14. Λουκάτος, Δ., *Λοιμώδεις Δ. Φορολογίες των Φορώνων* (Αθήνα, 1981), σ. 93.
15. Οι μέρες και οι μήνες του έτους σχετίζονται επίσης και με μνηστικές συνθήκες για τον καιρό. Γι' αυτό το θέμα υπάρχει παλαιά βιβλιογραφία. Βλ. ενδεικτικά: Φραζάνος Κωτσάκης, «Παρατηρήσεις αρών - ημερών - μηνών και εποχών», *Βιβλιοθήκη Βίαια και Πολιτισμικά*, εκδ. Παιδείας, τόμος ας II, σσ. 150-155. Μια πρόσφατη καταγραφή αυτών των μνηστικών συνθηκών από το Κρήνη δια η Καλλιμύρ Χουλιάκου, «Αλλά ματερολογικά», *Πρόσφυγοι καιρού*, με βάση τα μετρημένα και άλλες παρατηρήσεις στα Κρήνη, *Κρήνηκα θέματα Λαογραφίας* (Πάρος 2000), σσ. 13-18.
16. Βίος, Γ. *Σταμναϊκές Χρονολογήσεις*, έκδοση Γλωσσικού - επιμ. Λεκά Σπύρ. Φουσουλάκη), Φιλολογικού Ομίλου Χίου και Ομίρου Πνευματικού Κέντρου Δήμου Χίου (Χίος 1937 - πρώτη δημοσίευση το 1937), σσ. 80-82.
17. Λαμπίρης, Οδ., «Οι μήνες της γριάς», *Αρχαία Πόντου* 26 (1964), σ. 365.
18. Η προσωποποίηση των νημάτων και των εποχών του έτους στις ολβικές γριές έχει μελετηθεί από τον Μ. Harnas Machal, *Nekles slavenského bajelov* (Praha 1891), σσ. 188-208.
19. Παραδόσεις των μηνών προήλθαν από τη χρονολογία ή την οικονομία. Ο χρόνος με τους μήνες ή τις εποχές χρησιμοποιείται ως μέτρο, σε συνδυασμό με το θέμα του τροχού, σε βυζαντινό έμβλημα του 14ου και του 15ου αιώνα με ηθολογικό και αλληγορικό περιεχόμενο. Ο Ανώνυμος Άγιος παρατηρείται περί διατεταχθεί και εντυχίας, αλληγορικό ποίημα, που όμως κινεί χρήση άλλων ηθών και στηρίζεται σε παραμυθιακά θέματα, παρουσιάζει το χρόνο στο κόσμο του κυβερνώσα με έρως και τους δώδεκα μήνες που τον παρακάνουν. Η ολιμή μνηστική ή θεματολογία διάστημα αυτών των συμβόλων αποσπασμένης από το παραμύθι της προορισμένης παράδοσης. Στο υπερθερμωτικό μετασχηματισμό του λήμιστρον και της Ροδώνης, ομοίωμα που κοσμούν το Ανομοκόστρο, το κόσμο της ηθολογίας Ροδώνης, απεικονίζουν τους μήνες σε σχέση με τις αγροτικές και ποικιλικές εργασίες που αποσκοπούν στον κάδο. Βυζαντινές περιγραφές κάδοσ από την Τροισάνη (χρονολογείται στα 1348), που, αν και απεικονίζει μοναστηριακό λειτουργικό τύπο, κοσμείται από μνηστικούς που αποδίδουν χαρακτηριστικές αγροτικές εργασίες ή ιδιότητες που κάθε μήνα, μαζί με το δώδο του. Σε σχετικά φάρο της η Βυζαντινολόγος Χρ. Στεφανή-Κολίτη θέτει το ερώτημα, αν ο κάδος της Τροισάνης αποτελεί τη συνολική των λειτουργιών τύπου με τις αγροτικές εργασίες, κάθε μήνα αποδίδει σε μακροχρόνιο που αποδίδουν τη στήλη της νύμφης σκηνής της εποχής για την κοσμική διακόσμηση των στρώων στη γιορτή.

20. Η αποσπαστική αυτή διάθεση του ανθρώπου απέναντι σε διημιές που τον κυβερνώσα φαίνεται και σε άλλα παραμύθια, όπως η παράδοση, στο παραμύθι της ομορφιάς προς την Τύχη, όπου έρως της γριάς ανδρώσα ξεκινά σε αναζήτηση της τυχής του, και αφιερώνεται την από τα μολύβι κατοίρωσα να τη διαλύσει.
21. Καπλάνογλου, Μαρλάνθη, «Ελληνικά λαϊκά παραμύθια στο μέσο του 19ου αιώνα», *Λαϊκά Παραμύθια και Παραμυθιστές στην Ελλάδα* (επιμ. Μελίνα Βουσίδη), Α. Αντιστοίχου, Κωστής Λαϊστής), εκδ. Καστανιώτη (Αθήνα 1985), σσ. 205-210.
22. Maquet, A., «Mille Nuts, plus une!», *Cronique* 394 (Mars 1950), σσ. 240-246.

The Treatment of Time in the Oral Tradition of Greek and Other Balkan Peoples

Marilanti Kaplanoglou

The main theme of the confrontation of man with personified divisions/fractions of time unfolds in different narrative traditions of Greek and other Balkan peoples. This paper discusses the tale of "The two old women and the twelve months" which is considered a Greek eklogé, taking into account related versions as well as relevant customs and beliefs from other Balkan peoples.

This investigation is based on published and unpublished versions from the *Catalogue of the Greek Folklore* as well as on recently collected material.

In these stories, time is perceived according to the main events of rural life, especially sowing-time, harvesting and the folk calendar.

This paper also examines a peculiar episode in the meeting of the tale-hero with an old woman or man who controls day and night by folding two skeins, one black and the other white.

M.K.